

מן השמים השמיעך את קלו

בתיאור מעמד הר סיני בפרשתנו חוזר משה ומדגיש כמה פעמים כי ה' דיבר עם כל ישראל: "הקהל לי את העם ואשמעם את דברי" (ד:י); "וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים" (יב); "השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחיי" (לג); "מן השמים השמיעך את קלו ... ודבריו שמעת" (לו); "פנים בפנים דָּבַר ה' עמכם בהר מתוך האש" (ה:ד). לפי הכתוב רק לאחר ששמעו כל ישראל באותו מעמד את כל הדברים ביקשו משה שישמש כמתווך בינם ובין ה', ואז נאמר להם לשוב לאוהליהם ולמשה נאמר להישאר בהר. יוצא איפה מפשט הכתובים כי במעמד הזה כל ישראל שמעו את דברי ה', לא רק קול אלא דיבור של ממש, ונשאלת השאלה כיצד יכלו כל העם יחדיו לשמוע את דברי ה'? האם הגיעו כולם לדרגת נבואה? האם ייתכן שקהל כזה גדול יהיו נביאים כולם? האם הייתה הכנה מיוחדת לכך? ישנן שתי תפיסות עיקריות בהבנת מהות הנבואה. לפי תפיסה אחת התגלות הא-ל לאדם אינה מצריכה כל הכנה מוקדמת, ומתרחשת על פי בחירתו של הא-ל בלבד. כך נראה גם מפשטי הכתובים המתארים, שהיו נביאים שלא ידעו על ייעודם, ואחרים שלא רצו כלל בתפקיד לאחר שנבחרו. לפי התפיסה השנייה מי שרוצה בנבואה צריך להתכונן לכך, ואף לעבור הכשרה מיוחדת, וגם אז תשרה עליו הנבואה רק אם נבחר להיות נביא. על פי הרמב"ם (מו"נ ב, לב), אם מגיע אדם למדרגה הראויה לנבואה, והנבואה אינה נמנעת ממנו, זו היא בחירתו כנביא. ישנם רבים שאינם מגיעים למדרגת הנביא אבל הם בשלבים שונים בדרך למדרגת הנבואה, כמו בני הנביאים או חבר הנביאים, ומכאן נובעת, למשל, השאלה שנשאלה על שאול: "הגם שאול בנביאים"? לפי שתי הדעות גם יחד עדיין קיימת השאלה אם ייתכן שכל העם יהיו נביאים, כפי שמשמע מן הכתובים בפרשה.

בתלמוד אנו מוצאים את הדעה כי את שתי הדיברות הראשונות שמעו כל ישראל מפי הגבורה ואת שאר הדיברות שמע משה לבדו והעביר את הדברים לכל העם. "דתנא רבי ישמעאל, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום" (הוריות ח, ע"א). ובמדרש שיר השירים רבה (ו, ג) אנו קוראים:

חכו ממתקים, ר' עזריה ורבי אחא בשם ר' יוחנן אמרו בשעה ששמעו ישראל בסיני 'אנכי' פרח נשמתן, הה"ד 'אם יוספים אנחנו לשמוע'. הה"ד 'נפשי יצאה בדבורי'. חזר הדיבור לפני הקב"ה ואמר רבונו של עולם אתה חי וקיים ותורתך חיה וקיימת ושלחתני אצל מתים, כולם מתים. באותה שעה חזר הקב"ה והמתיק להם את הדבור הה"ד 'קול ה' בכח קול ה' בהדר', אמר ר' חמא בר ר' חנינא קול ה' בכח לבחורים, קול ה' בהדר, לתשישין.

הרמב"ם (שם) סובר שאין הדברים כפשוטם. העלייה להר מסמלת את מדרגת הנבואה של העולה, וכל העם שלא עלו להר לא הגיעו למדרגת הנבואה כלל. לדעתו, באותו מעמד ראו ישראל את האורות ושמעו את הקולות שהתלוו למעמד – קולות רעמים וקול שופר וכד'. ובנוסף שמעו קול מיוחד, "הקול הנברא", אשר בעזרתו נמסרו הדברות. זהו אינו קול נבואי, אלא קול מוחש פשוט ואחיד. את הקולות הנלווים שמעו ישראל לאורך כל מעמד הר סיני ואילו את קול ה', הקול הנברא שבאמצעותו נמסרו הדיברות, שמעו רק בשתי הדיברות הראשונות. את הקול הזה שמעו ישראל ללא חיתוך הברות ומלים, ואילו משה שמעו כדיבור ברור. כדי ליישב את הסתירה עם מאמר חז"ל שלעיל, מסביר הרמב"ם שמן הקול הזה הבינו את מה שידעו כבר לפני כן, דהיינו, את מציאות ה', שהוא הדיבור הראשון, ובאופן שכלי הבינו גם את הדיבור השני הנובע מהראשון. הרמב"ם מרגיש שבהסברו זה אי אפשר לפשט ולהסביר במוחלט את כל הכתובים ועל כן הוא מסיים את דיונו במילים (מו"נ ב, לג):

ודעו וזכרו, שאי אפשר שיכניס אדם עצמו למעמד הר סיני ביותר מזה השיעור אשר זכרוהו שהוא מכלל סתרי תורה. ואמתת ההשגה ההיא ואיך היה הענין בה נעלם ממנו מאד, כי לא קדם כמותו ולא יתאחר, ודעו.

הרמב"ם רואה במעמד הר סיני מאורע חד-פעמי שאין להבינו על פי חוקיות הידועה לנו, אלא הוא "מכלל סתרי תורה", ומכאן שכל דבריו אינם יוצאים מגדר השערה. במעמד זה היו ישראל בתהליך של השכלה, וכל המראה הביא אותם למסקנה ההשכלתית המתבטאת בשתי הדיברות הראשונות כפי דברי חז"ל. הפומביות של המאורע הביאה לכך שכולם הגיעו לרמת השכלה אחידה כמעט, כיוון שברוב עם כזה מתעלים החלשים מכוחם של החזקים.

ר' משה נרבוני, מפרשו של מורה נבוכים, ממשיך קו זה של הרמב"ם. הוא רואה במעמד ובהכנות לקראתו, בשלושת ימי ההגבלה, תהליך של השכלה. מטרת מעמד הר סיני היתה לקבל את התורה, דהיינו המצוות המעשיות, אולם לשם כך היו צריכים לעבור תהליך של השכלה המקדים את המעשה. התהליך לדעתו הוא לימוד הטבע ומה שמעבר לטבע (פיזיקה ומטפיזיקה), תורה ומעשה. הלימודים המקדימים השלימו את החסר בתחום הידיעות הטבעיות והא-להיות, שהיו נחוצות לישראל לפני קבלת התורה והמצוות. הקבלה אינה יכולה להיות שלמה ללא הידיעות הללו. אולם, בניגוד לרמב"ם, נרבוני ממעט את השגתם של בני ישראל במעמד הר סיני; הם השיגו את מציאות ה' באופן כללי, ומשה העביר להם את פרטי הדברים. לדעת נרבוני היו כמה נסים שהתלוו למעמד הר סיני, כגון קול השופר והקול הנברא אשר נשמע לכל העם רק בדיבור הראשון, אף שלא הבינו את הנאמר בו. גם נרבוני כמו הרמב"ם מדגיש את ייחודו של המאורע; מה שנתגלה לנו מן המאורע לפי תיאורי התורה הוא רק אפס קצהו, וגם הוא מכיל אותו בגדר "סתרי תורה".

ר' שם טוב בן יוסף אבן שם טוב מרחיב בדרשותיו את הדיבור על המאורע כולו. לדעתו כל ישראל זכו לנבואה במעמד הר סיני, אלא שההתגלות הייתה בשלבים. תחילה הייתה דרגת ההתגלות שווה לכל העם, ולכן מי שלא היה מוכן לה, המון העם, "יצאה נשמתם". בשלב שני 'המתיק להם הקב"ה את הדבור' וכל אחד השיג לפי כוחו, לפי רמתו השכלית. על פי זה יש כמה דרגות של נבואה במעמד הזה, מן הנמוך לגבוה: המון העם, המעיינים המשכילים, אהרון, ובדרגה הגבוהה ביותר - משה. ר' שם טוב מבחין בין שני סוגי נבואה, ולמעשה משלב את שתי השיטות שמנינו לעיל. דרך ההתנבאות של מי שאינו מוכן לנבואה היא שהנבואה יורדת ונחה עליו, ואילו מי שמוכן לה הוא עולה ומתעלה כדי להשיגה (דרשות, דף כט ע"א): הנבואה ימצא בשני מינים. מהם ממשיכים מצד העליון למטה, ומהם הדברים העליונים מושכים אל עצמם ועולים למעלה.

ישראל שלא היו ראויים לעלות ירדה אליהם הנבואה, ואילו משה שהיה מוכן לנבואה עלה למעלה לראש ההר. העלייה מתפרשת כאן גם במובן הפשוט - עלייה פיזית לראש ההר, וגם במובן הסימבולי - עלייה שכלית לדרגה הגבוהה ביותר אליה יכול האדם להגיע. גם ר' יצחק אברבנאל סובר שיששראל זכו לנבואה במעמד הר סיני. הוא מחלק בין שני סוגי נבואה: נבואה חושית ונבואה שכלית. הנבואה במשמעה האמיתי היא הנבואה השכלית הרוחנית, אך ישנה גם מדרגה נמוכה של נבואה היא הנבואה החושית, דהיינו חידורם של שני החושים הגבוהים, השמיעה והראייה, עד שבעזרתם אפשר לראות ולשמוע דברים שלא נשמעו או נראו בחוש הרגיל. במעמד הר סיני הגיעו ישראל למדרגה של נבואה חושית: הם ראו את הכבוד הנברא ושמעו את הקול הנברא, אך לא הגיעו למדרגת הבנה של הנבואה, ולכן ביקשו את תיווכו של משה (באור לתורה שמות דף קעה):

שישראל כולם בהתיצבם בתחתית ההר השיגו ענינים א-לוהיים אבל בהשגה חושית... יש ממנה נבואה מוחשת מגעת לחלושי הכח וקצרי ההכנה וממנה היתה מדרגת ישראל בפעם הזאת. בשתי הדיברות הראשונות, כיוון שהיו מוכנים לתוכנן, הבינו ישראל יותר מאשר יכלו להבין בשאר הדיברות, שהיו חדשות להם. ולכן את בקשתם ממשה להעביר להם את דברי ה' אנו מוצאים לאחר שתי הדיברות הראשונות. מעתה יובן מדוע התורה מדגישה את ענין הראייה והשמיעה בפרשה, ואילו על ההבנה או על הקבלה לא נאמר דבר. משה מדגיש את עובדת היותו המתווך ואיש הביניים בין ה' ובין העם.

פרופ' שאול רגב

חוג משולב למדעי היהדות